

فراغی نینگ تصوفی شعرلری موضوع جهتن مولانا نینگ تصوفی شعرلری بیلن یقینلیغی

عبدالوکیل راشد

پوهنمل، تورکمن دیلی و ادبیاتی بولومی، تعلیم و تربیه فاکولته سی، جوزجان پوهنتونی، شرغان، افغانستان.

http://orcid.org/0009-0000-8339-2262 - rashidabdulwaki1@yahoo.com

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۷ - تاریخ تأیید: ۱۴۰۳/۱/۲۵)

غیسرتمه

هر ملتینگ اوزینده یازیجی سی، متفکر دیر شاعرلاری بولوپ دیر، شولاردان بیری ده، اوز گوزل و صوفیانه شعرلری بیلن تورکمن ادبیاتی نی دنیا تانیدان مخدوم قلی فراغی و دری - ترکی دیلدرده گوزل و تصوفی شعرلر یازان و ادبیات آسمانیندا تصوفی شعرلری بیلن پارلاپ شعله ساچان مولانا جلال الدین محمد بلخی دیر. مخدوم قلی فراغی اونسیکیزینجی عصرده یاشاپ گچیپ، و اوزیندن اولمز یتمز ایز غالدیریپ، اسلام دنیاسینه اولی غوشاندینی غوشان و اونونگ یازان اثرلری خلقینگ آره سینده و قلبینده جای آلیپ دیر. فراغی و مولانا نینگ اثرلری دینگه جمعیت چیلیک، اوت نصیحت و سیاسی تاییدان چاکلنمان ایسم؛ اونونگ اثرلرینده تصوف و الهی شعرلر هم جدا کوپ گورینیور. بو مقاله دان هدف، مخدوم قلی فراغی نینگ الهی و تصوفی شعرلری نینگ موضوع تاییدان مولانا نینگ شعرلرینه بولان یقین لیغی نی دنگشدیرمک دن عبارت دیر. فراغی و مولانا نینگ تصوف دنیاسینداکی فکرلری و شعرلری نینگ معنی و مضمونی بیر حیلی بولوپ دیر. اولار هر دایم انسان لاری حق یولینه چاغیرماق بیلن مشغول بولوپ، عمر لری نینگ کوپ وقتی نی دین و علم باراده گچیریپ دیر. مولانا، فراغی دان اول راق یاشاپ گچن بولسه دا، مولانا دان جودا کوپ تأثیر له نیب دیر. مولانا نینگ اثرلرینده اووت نصیحت، اخلاقی، تصوفی و باشغه اوورلاردا یازان شعرلر کوپراق گورنیور سه، فراغی نینگ هم شعرلرینده شونگه منگزش موضوع لارا کان غابات گلیورس، سببی فراغی نینگ مولانا دان تأثیر له ننی معلوم بولیور. شونینگ اوچین، بو مقاله، مخدوم قلی فراغی نینگ الهی و تصوفی شعرلری نی مولانا جلال ایدن محمد بلخی نینگ دری دیلده یازان تصوفی شعرلری بیلن دنگشدیریلدی و شعر نمونه لری هم آچیقلا نیپ، تحلیل ادیلدی.

آچارسوزلر: ادبیات، تصوف، شاعر، شعر، فراغی و مولانا.

The Similarities of Faraghi's Sufi Poems with the Sufi Poems of Rumi

Abdulwakil Rashid

Senior Teaching Assistant, Department of Turkmen Language and Literature, Faculty of Education, Jawzjan University, Sheberghan, Afghanistan.

rashidabdulwakil@yahoo.com - <http://orcid.org/0009-0000-8339-2262>

(Received: 06/02/2024 - Accepted: 15/03/2024)

Abstract

Every nation has its own writers, poets and thinkers. From those, Makhdoom Qoli Faraghi with his pure Sufi poems among the Turkmen people, introduced Turkmen literature to the world, and Maulana Jalaluddin Muhammad Balkhi, by writing his beautiful and pleasant Sufi poems, has ignited the sky of Dari-Turkish literature. Makhdoom Qoli Faraghi lived in the 18th century, he is always immortal in the hearts of the Turkmen people with his religious and scholarly poems. The topics of the poems of these two great poets are not only the same in social, moral, exhortation and political issues, but also Most of their poems were about religion and Sufism. The aim of this paper is to evaluate and review the Sufi and mystical poems of Makhdoom Qoli Faraghi with the divine and Sufi poems of Maulana Jalaluddin Muhammad Balkhi. In terms of meaning and content, the thinking and Sufi thoughts of these two great poets are the same to some extent, they have always called people for truth and religion and spent most of their lives calling and guiding people to science and religion. If Maulana had lived many years ago than Faraghi, Sufi poems of Maulana were still influenced Faraghi. For this reason, if Maulana's poems are moral and Sufi in terms of subject matter, and advice, therefore Faraghi's poems are not free of these topics. As a result, in this article, the analysis and comparison of the divine and Sufi poems of Makhdoom Qoli Faraghi with the poems of Maulana Jalaluddin Muhammad Balkhi were analyzed and the similarities of their poems were selected and analyzed in the form of examples.

Keywords: Literature, Sufism, Poet, Poem, Faraghi And Maulana.

گیریش

مخدوم قلی فراغی، دولت محمد آزادی نینگ اوغلی و مخدوم قلی یوناچی نینگ آختیغی دیر. فراغی ۱۱۱۲ نجی هجری شمسی ییلی «اترک» اوباسیندا بیر روحانی مشغله ده انه دن دوغولپ دیر. مخدوم قلی تورکمن خلقینگ ملی شاعری، ملی غوانجی، ملی بويسانجی حسابلانیور. تورکمن ادبیاتی نینگ رواجلنمه سینه خصوصا هم اون سیکیزینجی عصر تورکمن ادبیاتینه، مخدوم قلی فراغی نینگ تأثیری جیدا کوپ بولپ دیر. فراغی نینگ شعرلری نینگ اساسی موضوع لارینی اخلاقی، اجتماعی و دینی و تصوفی موضوع لار تشکیل بیرور. مخدوم قلی باشلانغیچ علم لری اوبا ملاسی و خصوصا هم اوز آته سی - دولت محمد آزادی نینگ یانینده آلیپ دیر. فراغی و اونونگ مشغله سی اوز یاشایشینده هر دورلی درد و مشقت لاری باشلاریندن گچیرپ دیرلر. چونکه بولار اون سیکیزینجی عصرده یاشاپ گچن شو وقت، تورکمن لرینگ ادبیاتی پارلاپ اؤسن بولسه دا، اما اولارینگ دورومی اینگ آشاق دوشن وقتی بولوپ دیر (آتیوف، ۲۰۱۰، ص. ۱۲۱).

مولانا جلال الدین محمد بلخی ۶۰۴ نجی هجری ییلینده (۱۲۰۷ میلادی ییلینده) بلخ دا دنیا گلیپ، اونونگ آته سی نینگ آدی سلطان العلما بهاءالدین محمد بن حسین بن احمد خطیبی بلخی بولوپ دیر. مولانا نینگ آته سی ایل ایچینده بیر عالم، علملی و بیلیملی بیر بولوپ دیر. مولانا یاشلیغیندان تصوف یولینه قدم غویوپ دیر (ناصری، ۱۳۹۴، ص. ۸۷). اونونگ هم شعرلری نینگ موضوع سی کوپراک الهی و تصوفی اوورلاردا بولوپ دیر. مولانا نینگ استعدادی یوقاری بولان سونگ، آته سینینگ اونس و اخلاصینی اوزینه سینگدیرور. اونونگ آته سی مسجد لرده یوزلرچه انسانلارینگ آلیندا تبلیغ و واعظ ادراکن و مولانا هم شو آته سینینگ دوردانه سوزلریندن فایده لانیپ، یاشلیقدا آق بیلن غرانی سایغاریپ باشلاپ دیر (شرعی جوزجانی، ۲۰۱۰، ص. ۱۱۸).

فراغی هم ادیل مولانا دیین یالی، چونکه اولارینگ شعرلرینی موضوع تایدان نظره آلساق، کوپراق عینی مضمون و معنی دأکی شعرلر اورتا چقیور. سببی بولسه، فراغی مولانا دان جیدا کوپ تأثیرله نیپ دیر. شو نینگ اوچین هم تصوفی و الهی شعرلری نینگ اکثریتی نی بیرحیلی موضوعلاردا یازیب دیر. فراغی نینگ هم ایلکینجی استادی آته سی بولان. ادیل فراغی نینگ باشینه گلن غینچیلیقلار ینگ عینی سی مولانا نینگ هم باشینه گلیپ دیر. بولارینگ زمانینده اوروش و جنجاللار بولسه هم، اوز علمینی و اووقولارینی یوقاری آلیپ گتمک اوچین جودا کوپ سفرلار ادیپ دیرلر (کارگر، ۱۳۸۳، ص. ۲۱).

تحقیقینگ مسأله بیانی

منینگ بو مقاله ام، فراغی نینگ الهی و تصوفی شعرلری نینگ موضوع جهتدن مولانا نینگ شعرلری بیلن دنگشدریمک دیر. بو ایکی صوفی شاعرینگلارینگ شعرلری نینگ موضوع تایدان بیر بیرینه یقین لیغینی و اولارینگ اثرلری نینگ کوپوسی تصوفی و الهی دیغینی آیدینگ گورکزمک دیر. بو اووردا حاضره چنلی عمومی صورتدا هیچ حیلی بارلاغ اونگه آیینپ باریلماندیر. او یوزدن من بو تحقیقه غیزیقلا نیپ، بارلاغیمی بو ایکی ادبیات یلدیزی نینگ تصوفی و الهی شعرلری نینگ دنگشدریمه سی نی معقول بیلدیم. من بو تحقیقینگ دوامیندا بو ایکی شاعرینگ اجتماعی، اووت نصیحت و اخلاقی موضوع لار دا یازان شعرلرینه هم دوش گلدیم. محدودیت لیک لر سببلی بو اوورلاردا درنگو ادیب بیلمه دیم.

تحقیقینگ اهمیتی و ضرورلیغی

تحقیق آیدندان هم بللی بولیشی یالی بیر یوق زادی تازه دن اورتا گتیریپ و اونی انسانلارینگ آره سیندا رواج بریپ، فایدالاندیرماق دیر. شونینگ اوچین هم فراغی و مولانا نینگ تصوفی شعرلرینی دنگشدریمک، بو مقاله عموم تورکمن ملتینه، هم تورکمن دیلی و ادبیاتی بولومینی اوقویان گیشی لره، هم فراغی و مولانا شناس استادلاره و هم ده، تورک و دری دیل لرینده یازیلان تصوفی و الهی شعرلره قزقلانیون ادبیات سیورلر کیشی لر اوچین اولی و اهمیتلی مقاله لارینگ بیری بولار دیپ امید ادیورین.

تحقیقینگ هدفی

هر بیر علمی تحقیقینگ اوزینده بیر هدفی بار دیر. منینگ بو تحقیقم دان مقصد هم، مخدوم قلی فراغی نینگ الهی و تصوفی شعرلری نی موضوع تایدان مولانا جلال الدین محمد بلخی نینگ شعرلرینه بولان یقین لیغینی دنگشدریمک آچیقلاماق دیر.

تحقیقینگ سوال لاری

اصلی سوال

۱. فراغی نینگ الهی و تصوفی شعرلری نینگ موضوع جهتدن مولانا نینگ شعرلرینه یقین لیغی نینگ سببی نامه بولوپ دیر؟

فرعی سوال لار

۱. فراغی نینگ تصوف دنیا سینه غارایشی ناحیلی بولوپ دیر؟
۲. فراغی حایسی طریقت لاره اونس بریپ دیر؟

تحقیقینگ گچمیشی

بیلشینیگیزالی مخدوم قلی فراغی نینگ دوغریسینده دورلی عالم لار، دورلی اوورلارده علمی ایشلر آلپ باریپ دیر. چونکه فراغی نینگ اوزیندن سونگقی لاره میراث غویان بی بها شعرلری بار دیر. شولار جمله سیندن، فراغی دوغریسینده نور قلیچ فداکار (۱۳۷۹هـ ش) ییلیندا یازان «نقد و تحلیل آثار و احوال مخدوم قلی فراغی» آتلی اثرینده فراغی نینگ حیاتی و اونونگ دوره دیجیلیگی حقیقده گینگیشلاین معلومات بریپ گچپ دیر (فداکار، ۱۳۷۹، ص. ۱۱).

اوراز یاغمیرینگ (۱۹۹۲) مخدومقلی نامه کتابی، همده (۱۳۷۳هـ ش) ییلینده «زندگینامه و برگزیده اشعار مخدوم قلی فراغی» کتابی، عبدالرحمن دیه جی نینگ اهتمامی بیلن مخدوم قلی فراغی نینگ دوغریسینده مکمل و یترلی معلومات لار بریپ دیر (دیه جی، ۱۳۷۳، ص. ۲۲) و مراد دوردی قاضی نینگ اهتمامی بیلن (۱۳۸۳هـ ش) ییلی چاپ بولان «مخدوم قلی فراغی نینگ کامل دیوانی» آدلی، فراغی نینگ دیوان نینگ مقدمه قسمینده فراغی حقیقده هر طرف له ین معلوماتلار بیریلن دیر. اما فراغی نینگ الهی و تصوفی شعرلری نی مولانا نینگ شعرلری بیلن دنگشدریمک دوغری سیندا هیچ حیلی بارلارغ اونگه آیینپ باریلمان دیر. شونینگ اوچین من بو موضوع حقیقده تحقیق اتماگه غزیقلا ندیم.

تحقیقینگ روشی

هر تحقیقینگ موضوع سی و اوزینه گؤرا بیر روشی بار دیر. بو تحقیق کتاب خانه بی گورونوشنده بولپ، مخدوم قلی فراغی نینگ مراد دوردی قاضی اهتمامی بیلن ۱۳۸۳ هجری شمسی ییلی نشر ادن «مخدوم قلی فراغی نینگ کامل دیوانی» و احمد شیخ طلائی نینگ ۱۳۸۰ هجری شمسی ییلی چاپه تیارلان «دیوان حضرت مخدوم قلی فراغی» دیوانلاریندان انتخاب بولان. شعرلرینگ موضوع جهتدن اینگ یقین اون سانی نی انتخاب ادپ و هر شعریندن یکی-یکی بیت نمونه شکلینده آلیندی. بو شعرلرینگ، موضوع تاپدان مولانا جلال الدین محمد بلخی نینگ «معنوی مثنوی» و «فیه مافیه» کتابلارینداقی تصوفی و الهی شعرلری نینگ یقین لیغی دنگشدرلدی. تحقیقینگ کامل و علمی بیر مقاله بولمه سینه، دورلی داخلی و خارجی کتاب و مقاله لاردان استفاده ادیلدی.

مخدوم قلی فراغی نینگ حیاتی

مخدوم قلی تورکمن خلقینینگ ملی شاعری، ملی غونجی، ملی بیوسانجی حسابلانیور. شاعر نسخه وی ادبیاتینگ و جمعیت چیلیک آنگینینگ اوسوشینه اوران اولی غوشانت غوشدی. مخدوم قلی سوزینگ دولی معنی سینداکی نسخه وی ادبیاتی اساسلاندیردی. بو باره دا برتلس شیله یاز یور: اگر بللی بیر خلقینگ بللی بیر دورداکی مخصوص صفت لارینی خاص مخصوص

صورتده گورکزبون لیغی معنی سینده ادبیاته نسخه وی ادبیات دیلیپ آت بریلمگی تورکمن ادبیاتی باره دا اولانیلماقچی بولسه، اونده البته شو آت ۱۸ و ۱۹نجی عصرلرینگ تورکمن ادبیاتینا بریلمیدیر. اول ادبیاتینگ خاص آیدینگ و مخصوص وکیلی بولسه تورکمن خلقی طرفیندان هنوزه چنلی ده اوران حرمت لانیون شاعر مخدوم قلی بولوپ دیر (آتایوف، ۲۰۱۰، ص. ۱۱۹).

مخدوم قلی فراغی، دولت محمد آزادی نینگ اوغلی بولوپ ۱۱۱۲نجی هجری شمسی ییلی اترک اوباسیندا بیر روحانی مشغله ده انه دن دوغولپ دیر. مخدوم قلی باشلانغیچ علم لرنی اوبا ملا سی و خصوصاً هم اوز آته سیندن (دولت محمد آزادی) دن آلیور. شاعرینگ بو حقدا اوزی شیله دییور:

دعا قیلسام جبر و جفا اکثر دور علم اوره دن استاد قیلام پدر دور

بعضی روایتلاره گورا مخدوم قلی فراغی توقوز یاشینه یتنده آجی غوشانینگ مکتب لرینگ بیرینده اوقونی باشلیور. فراغی بیر قنچه وقتدان سونگ، مولانا نینگ، نوایی نینگ، نظامی نینگ، فردوسی نینگ، عمر خیامینگ، شیخ سعدی نینگ، خواجه حافظینگ، فضولی نینگ و بویله کی شاعر لارینگ اثر لری بیلن ایچگین تانیش بولیور (فراغی، ۱۳۸۳، ص. ۳۲).

سونگره خلج دا ادریس بابا مدرسه سینده، بخارا دا گوگلداش مدرسه سینده و خیوه داقی شیرغازی خان مدرسه سینده دوپیلی بیلیم آلیپ، عالم بولیپ یتیشیپ دیر. مخدوم قلی فراغی خیوه داکی شیر غازی مدرسه سینده اوچ ییل علم و بیلیم آلماق اوچین قالیور. تعلیم آلیپ عقل کاسه دولاندن سونگ اترک طرفه غایدیور. مخدوم قلی مدرسه دن غایتجاق وقتی شیله دییور:

مکان ایلاب اوچ ییل ایدیم دوزینگی گیدر بولدیم خوش قال گوزل شیر غازی
اوتریدیم قیشینگی، بهار یازینگی گیدر بولدیم خوش قال گوزل شیر غازی

مخدوم قلی شیر غازی مدرسه سیندن غایدان سونگ یعنی اول مدرسه نی تمام لاپ اجتهاد درجه سینه یتیب گیلنده آتاسی بیلن زرگر لیک ایشینه مشغولانیور. دورلی مشکلات و حادثه لاری باش دان گیچیرن فراغی بویوک شاعر و فیلسوف بولیپ یتیشیور. شیله لیک بیلن مخدوم قلی ۱۱۶۹نجی هجری شمسی ییلندا آرادان چقیپ دیر. اونونگ آرامگاه سی آتاسی بیلن بیرلیکده حاضرکی ایرانینگ گوندوغار- دمیرغازینداقی «آق توقای» دییه ن منطقه دا یرلشیور (راشد، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۲).

تصوف عقیده سی و عرفان طریقتلاری هم مخدوم قلی فراغی نینگ شعرلرینه تأثیر ادن لیگی نی آیدپ بیلیورس. مخدوم قلی شاعر دیر صوفی مسلک. او تصوفی و عرفانی سوزلری شعرلرینده کوپراق ایشله دن دیر. جمله دن «عشق»، «عاشق»، «مطبخ»، «دیوان»، «پیر»،

«صوفی»، «پروانه»، «شراب»، «ساقی»، «کمند»، «قلندر»، «درویش» و باشغه لار. مخدوقلی فراغی نینگ اونس برن طریقتی بولسه، یسویه طریقتی و نقشبندیه طریقتی بولوپ دیر. او خاص دا یسویه طریقتی نینگ یولیندان یوراپ دیر (ناصری، ۱۳۹۴، ص. ۷۶).

دکتور جواد هئیتینگ آیدیشنه گورا: «خیوه و بخارا مدرسه لرینده تحصیل ادن و اوچ دیلده (فارسی، عربی، تورکی) دیلله تسلطی بارتی، صوفی شاعرلردن بولیپ، عینی حالده ریالیست هم دیر».

عبدالرحمن آخوندوف تنگلی نینگ آیدیشنه گورا: «مخدوم قلی نینگ دیوانی انسانی دوغری یوله چیقیریور و گیرک سیز دنیادان آخرته هدایت ایتور. چونکه مخدوم قلی نینگ بوتین سوزلری اوگیت و حکمت دیر. شریعت و طریقت دان آیین» (هئیت، ۱۳۶۵، ص. ۲۵).

مخدوم قلی فراغی نینگ تصوف دوشونجه سی

مخدوم قلی فراغی اینگ بویوک تورکمن شاعرلاری نینگ بیرى دیر. اول اوز فکرلرینی، سوزلرینی شعرلری نینگ اوستی بیلن، اخلاقی، عرفانی و اجتماعی موضوع لاردا بیان ادیپ دیر. مخدوم قلی نینگ شعرلرینده دورموشینگ یونه کی اوزونه چکیچی ذاتلارینه جای یوق؛ بار ذات حقیقتی گوزلمه مک و کمال تاپماق دیر. مخدوم قلی نینگ عرفانی فکرلری بولسه عارفانه دویش گورمکلیکلر بیلن باشلایور (فرزاد، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۳).

تورکی خلقلرینگ بویوک صوفی سی خواجه احمد یسوی اساس لان یسویه طریقتی بوتین تورکستان ساحه سینده رایج بولوپ، عصرلرینگ دوامینده، خلق لر اوچین روحی دینچ فیض و برکت بولیپ گیلن دیر و فراغی دینگه یسویه طریقتی بیلن چاکلنمان، ایسم نقشبندیه طریقتینه هم اونس بریب دیر (صاری اوغلی، ۱۳۷۹، ص. ۲).

مخدوم قلی فراغی ایچ سویگی سینی حقه باغلان و همیشه حقیقینگ عشقنده بولان بویوک بیر عارف دیر. اول اوز شعر لری نینگ بیرینده بول اووردا شیله دیبور:

مخدوم قلی سردن گیتمز دومانیم من حقه عاشقم یوقدور گمانیم
مقصدینگ سن مخدوم قلی حق تعالی دان دیله ویا: غافل اولما گیجه گوندیز، بول خدا ذکرى بيله
تصوفده عشق یولی حق یولی دیر، فراغی نینگ عرفانی شعر لری اويله بیر ساده، جذاب و
بی تکلیف دیر که انسان لارینگ هر بیرى نینگ یورک لرینده جای آلیپ و اولارینگ همیشه
لیک عادت لارینده آیریلیق سیز بولوپ دیر (شادمهر، ۱۳۹۶، ص. ۶۷).

فراغی نینگ صوفی چیلیغی ایزمه ایز شکلده آشاقی زینه دان، یوقاریقی زینا باریپ
یتیشندیر. فراغی نینگ عرفان و تصوفی هم آرام و ملایم عرفان دان بولان. اونونگ دلیلی بول
دیر، که او شریعتی طریقت یولی بیلن اووره نیپ همه ایش لرینده مساویانه رعایت ادن دیر
(راسخ، ۱۳۹۴، ص. ۱۷۲).

مخدوم قلی فراغی، روحی نی اوسدیریش اوچین و ایچینی پاک ساقلایش ده اوپله بیر احتیاط لی عمل ادر ایکن که هر رقم غورقی ليقدان و مادی ذات لاردان اوزینی اوزاق ده ساقلان. حقیقت اونونگ اوچین اوپله بیر یول ایکن که باشغه عارف و صوفی لار هم شونگه عقیده ادیپ دیر. فراغی آسانلیق بیلن بویله بیر مقامه یتیشمه دیک؛ بلکه هم عقل بیلن و نفسینی ساقلایش بیلن حقه یتشن دیر. فراغی مونی شیله سطر لار بیلن بیان اتیور:

یگیت لیک فصلینی قیشا یتیردیم کامل لیک کشتی سین دریا باتیردیم
بیبیک فکره قالدیم عقلیم یتیردیم تیریک اکن اولی بولوپ قالیپ من

فراغی نینگ عرفانی شعر آیدیشی اوپله بیر نازک و ظریف بولان که بیر آزه جیق غورجانسه، عشقی حق اوچین جوشوپ آغزیندان دوکولیور اکن، مثلیکه دریانینگ غولایینه بارانینگ ده دریانینگ غره سینداقی تولقومی شکللی. شاعر اوز شعر لرینده شیله دوشوندیریور:

بولمیشام غواص دک، یوزمیشام دولی تاپمیشام همراهی، تومیشام یولی
شوقینگ شرابیندان، بولمیشام دولی بیلمن نیچیک گچر چاشتیم شامیم

راغی نینگ تصوفی شعرلری نینگ مولانا نینگ شعرلری بیلن یقینلیغی

فراغی و مولانا نینگ شعرلری نی اوقاپ گورسک، ایکی سینینگکی هم دورلی نصیحت و تصوفی دوردانه گوزل سطرلردن دولی دیر. بو ایکی شخصیت، علم و تصوف دریا سینینگ سویندان بول دوپوپ ایچیب دیر. مولانا و فراغی اوز شعرلرینده الله ج غه بولان سویگی سینی بیان ادیپ و خلق لاری دین و دنیا یوللارینه چاغیرپ دیرلار. فراغی نینگ تصوفی شعرلری نینگ اکثریتی، مولانا نینگ شعرلری بیلن یقین بولوپ دوریور؛ سببی بو بولارینگ یوقاری و روشن فکر بیر مشغله دن دنیا گلینی نی اثبات اتیور. مولانا سلطان العلمنا بولان بهاوالدین خصوصاً هم مونینگ (بهاء ولد) آدی بیلن مشهور بولوپ خلق ایچینده واعظ آیدپ، خلق ایچینده گره کلی بیری بولوپ دیر. شونینگ شکللی فراغی نینگ آته سی دولت محمد آزادی هم مشهور بیر کیشی بولوپ، خلق ایچینده واعظ و تبلیغ ایدپ اوز ایلینه خدمت ادیپ گیلن دیر. فراغی و مولانا نینگ الهی و تصوفی شعرلری نینگ منگزشیکلرینی آشاقداقی یالی سطرلرده گورمک بولیور.

مولانا:

نسبت اصلم ز خاک و آب و گل آب و گل را داد یزدان، جان و دل
مرجع این جسم خاکم هم به خاک مرجع تو هم به خاک ای سهم ناک

(مولانا، ۱۳۹۷، ص. ۹۸)

فراغی:

ای یساران لــــر آدم اوغــــلی بــــوز توپراقــــدان بولماق حــــقدور
اصــــلی خــــاک دن اونــــن آدم غومــــه غارلیــــپ غالمــــاق حــــقدور
(فراغی، ۱۳۸۰، ص. ۴۴)

یوقارداقی مولانا نینگ سطرلرینده، انسانینگ توپراقدان یرادیلان لیغی، و اصلیمیزینگ توپراقدان و الله (ج) نینگ اونگه جان باغیشلانلیغینی یادلاپ گچبور. بو دنیا ده الله (ج) انسانی بیر امتحان اوچین خلق ادن، انسان بیر غیسیم توپراقدان اورتا گلیپ، الله (ج) اونگه جان باغیشلان دیر. انسانلارینگ توپراغه غاریلماغی حقدیر دیپ، فراغی هم اوز سطرلرینده یادلاپ گچبور.

مولانا:

یارب همه مشکلات بگشای مرا از دل همه زنگ خورده بزدای مرا
رحمی کن و بخشایشی از لطف کرم هر چند چنانکه هست بنمای مرا
(مولانا، ۱۳۸۷، ص. ۲۱۸)

فراغی:

ای کریم کارساز، گناهیم گذشت ایله ای رحیم چاره ساز، گناهیم گذشت ایله
ایرسمه کرم سندن، گیتدی اختیار مندن جرمیم چیقاردیم چندان، گناهیم گذشت ایله
(فراغی، ۱۳۸۳، ص. ۵۴۴)

مولانا یوقارداقی شعرینده، الله دان مشکل ایشلارینی آسان ایله مگینی و الله نینگ لطف مهربان لیغینی اوزینه ایسله یور. الله (ج) اوز بنده لرینه مهربان دیر. اما الله نینگ حضورینه یتیمک اوچین اونونگ اطاعت و عبادتینده بولماق گره ک دیر دیور. شونینگ یالی مولانا هم الله نینگ عبادتینده بولوپ، سونگره اوزینی الله (ج) غه توکل اتیور. ایدیور که: من سنینگ الینگده، سن نامانی معقول و دوغری بیلسنگ شونی منگه نصیب و دوش ایله دیپ، بللاپ گچیب دیر. فراغی هم یوقارداقی بیتینده هم بللاپ گچیشی یالی اوزینی الله (ج) حضورینده گناه کارلردن حساب لاپ، الله دان گناهینی عفو ادمگینی دبله یور. جان جسد دان چیقاندان سونگ انسانلارینگ و جانلی جان دارلارینگ الیندن اختیار گتیور و آدمینگ اعمال صالح سی مهم دیر دیپ، یادلاپ گچیب دیر.

مولانا:

گفت پیغمبر که روز رستخیز کی گذارم مجرمان را اشک ریز؟
من شفیع عاصیان باشم به جان تارهانم شان ز اشکنجه گران
(مولانا، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۳)

فراغی:

شفیع المؤمنین محشر گوینده مقامی اعلاسن حقینگ یولینده
شامی و سحر اُمّتینگ یولینده مؤمن دیله گینده دعا ده بللی
(مولانا، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۳)

مولانا اوز سطرلرینده پیغمبریمیزینگ شفاعت اتجک دیگینی بیان ادیپ گچپور. بیز مسلمان
لرینگ رهبری بولان حضرت محمد (ص) هیچ بیر اُمّتینینگ دوزخ ده بولماغینی ایسله مز و
مولانا هم پیغمبریمیز دن نقل ادیپ گچپور. البته یوقاردا فراغی هم اوز سطرلرینده محمد (ص)
الله (ج) غه یقین لیغینی بیان ادیپ شفاعت اتمگینی ایسله یور. فراغی هم ایکی عالمینگ
سروری و رهبری بولان حضرت محمد مصطفی (ص) اُمّتینینگ شفاعت چپسی دیر دیپ،
بیان ادن دیر.

مولانا:

این جهان و اهل او بی حاصل اند هر دو اندر بی وفایی یک دل اندر
زاده دنیا چو دنیا بی وفاست گر چه رو آرد به تو، آن قفاست
(مولانا، ۱۳۸۷، ص. ۶۱۹)

فراغی:

آدم اوغلی گلیپ فانی جهانسه فلگینگ دریندن خوار و زار بولدینگ
دهان آلیپ گوز یتردینگ زبانه چوخ سوز لار سن دیله بیر آزار
(فراغی، ۱۳۸۰، ص. ۶۴۶)

مولانا بو دنیا نینگ بی حاصل دنیا دیگینی یادلاپ، اوندافی بار آلدوچ ذات لار انسان لاری
یمان یوللاره آلیپ گیدر، الله (ج) دان اوزاقلشدیریپ، اولاری دوزخه بارماغینه سبب بولار. پس
شو ذات لاردان با خبر بولساق، الله (ج) نی اونوتمالینگ اونونگ بیلن بیله بولالینگ دیپ
گچپور. فراغی هم یوقارداقی بیت لرینده هم شکایتی فلک دن بولوپ دیر. انسان لاری اوز اویون
لری بیلن آلداپ آخر سونگی ده خوار و زار بولیپ، بو یلان دنیاا اوز دیلیمیزه آزار بریپ غیبت
دان اوزیمیزی ساقلامالی و کوپ سوزلاپ خلق لاره آزار برمک اوزیمیزه بیر کته زیان دیر دیپ
کیچپور.

مولانا:

این نماز و روزه و حج و جهاد هم گواهی دادن است از اعتقاد
این زکات و هدیه و ترک حسد هم گواهی دادن است از سر خود
(مولانا، ۱۳۸۷، ص. ۷۲۲)

فراغی:

هر کیم اوز حالینه آغلار، نه آتہ اوغیله باقار
چوخ یلانلر خشلاشیپ، بوغره صفت موبلار چاقار
صورتی خنزیر صفت، شانقش بدنلار اونده دیر
مولانا هم اوز دوردانه سوزلرینده او دنیا ده الله یانینده شاهد اتجک همرانگ، دینگه سنینگ
نمازینگ، توتان روزانگ، ادن جهادلارینگ و الله یولینده ادن یخشی اعمالینگ دیر. زکات
برمک بیر غریبینگ گونینی خوش اتمک دیر. زکات انسانلاری حسد دن، غرور دن اوزاقتا
ساقلار دیپ گچیور. انسانلارا غرانگقی قبر ده همراه بولجاق ذات دینگه اونونگ اعمال صالحی
دیر. فراغی نینگ هم یادلاماغینه گوراً، زمانه آخر بولانده هر کیم اوز حالی و غیغیسی بیلن
بولمالی دیر. چونکه الله (ج) بو دنیا ده و هم او دنیا ده گناه کارلاری اوز قهر و غزاینه گرفتار
اتجک دیر. او نسانلاری که نماز اوقاماسه، زکات برمه سه و روزه توتیپ ایلاجی یتسه ده حج
اتمه سه، او انسانلار الله نینگ قهرینه گرفتار بولار دیپ یادلیور.

مولانا:

ای عظیم، از ما گناهانی عظیم
ما از آ ز و حرص، خود را سوختیم
تو توانی عفو کردن در حریم
و این دعا را هم ز تو آموختیم
(مولانا، ۱۳۸۷، ص. ۴۳۱)

فراغی:

آیا قادر سندن قدرتلی کیم بار؟
بیر ظالم غولینه ایلاپ گرفتار
کرمینگ گویچلی دیر گناهیم بسیار
فرمانده غویمه غیل یا ذولجالیم
(فراغی، ۱۳۸۳، ص. ۵۴۱)

مولانا یوقاردایقی شعرینده، الله (ج) حضورینده دعا ادیپ، الله ادن گناه لارینی عفو اتمگینی
طلب ادیپ گچیور. فراغی یوقاردایقی سطرلرینده الله (ج) دان قدرتلی هیچ کیم یوقدیر دیپ و
اونونگ کرمینگ گویچلی و الله (ج) حضورینده گناه کار دیگینی یادلاپ، گناهینی عفو
اتمگینی بیان ادیپ گچیور.

مولانا:

بودم امیددی به محض لطف تو
بخشش محض ز لطف بی عوض
از و رای راست باشی یا عتو
بودم امیددی کریم بی عوض
(مولانا، ۱۳۹۷، ص. ۴۹)

فراغی:

امیدیم حاصل اولماز بو عمر تباهیمدان
الیم سونپ دیلارمن حاجتیم اللهم دان
جان کوبدی جسد ایچره بو آتش آهیمدان
ایله گای خارستانده گل کبی ایمان پیدا
(فراغی، ۱۳۸۰، ص. ۵۱۷)

بو بیت لریده مولانا و فراغی یکی سی هم الله (ج) نینگ حضورینده اوزلرینی گناه کار حسابلاپ، الله (ج) نینگ لطفینه صاحب بولوپ، آخرتینینگ آباد بولماغینی دیله یورلار. انسان لار الله (ج) نینگ حضورینده اوز لرینی بیر گناه کار بنده حسابلاپ، اولار عمرینینگ دوامینده ادن گناه لاری اوچین الله (ج) دان مغفرت (گچیریم) دیله یورلار. یوقاردافی فراغی نینگ بیت لرینده هم شاعرینگ الله (ج) دان اوز حاجتینی دیلاپ، آخرتینینگ آباد بولماغینی پروردگاریمیزدان طلب اتیور.

مولانا:

روز محشر هر نهان پیدا شود هم ز خود هر مجرمی رسوا شود
دست و پا بدهد گواهی با بیان بر فساد او به پیش مستعان
(مولانا، ۱۳۸۷، ص. ۸۱۴).

فراغی:

امنتاً صدقنا محشر گونلری بیر گون آلیمیزدان گلسه گرک دیر
خذر ایله اوسار اجل یل لری جسد دن جانلاری آلسه گرک دیر
(فراغی، ۱۳۸۰، ص. ۴۱۹).

یوقاردافی بیت لرده مولانا و فراغی اوز سطرلرینده محشر گونینینگ گلمگینی و او گون گناه کار انسانلارینگ رسوا بولوپ، فساد ایشلرینینگ جوابینی برملی گونی دیر، دیپ بللاپ گچیپ دیرلر. خداوند(ج) قرآنکریم ده و اونونگ رسولی بولان ایکی عالمینگ سروری حضرت محمد (ص) تفسیر و حدیث لرینده کویلنچ محشر باره لارینگ اوستونده بحث ادیب گچيور. بوگون بیزلرینگ ایچیمیزده جانیمیز بار، حیاتدا یاشی یوریس. اما آلیمیزده روز آخرت و محشر گونی دیپ بیر گون بیزه غاراش یور.

مولانا:

ای خدا بنمای تو هر چیز را می رسد در گوش من هم چون صدا
زین سبب در خواست حق از مصطفی زشت ها را زشت، حق را حق نما
(مولانا، ۱۳۹۷، ص. ۲۷۰).

فراغی:

جلیل ای جبار ای اوزینگ بیلر سن جهان ایچره جرمیم چیقاردیم چندان
بنده من نه قیلسانگ اوزینگ قیلر سن گناهیم گویچ آلیپ باسدی گون گون دان
(فراغی، ۱۳۸۳، ص. ۱۴۹).

یوقاردافی سطرلرده مولانا و فراغی هم اوزلرینی الله (ج) حضورینده گناهکار حسابلاپ، ادن گناه لارینی الله (ج) غه اعیان اتیورلار. سن سینگ بوتین عالمینگ و یر و گوگینگ ایبه سی، بیز لر بیر عاجز بندانگدیرس، نامه اتسنگ بیزلر سنینگ غولینگ دیرس، گناه لاریمیزی گچیرپ، حقی حقه غوشورماغینگی طلب اتیوریس دیپ بو بویوک عالم لار یادللاپ گچیپ

دیر.

مولانا:

دل من رای تو دارد، سرو سودایی تو دارد
رخ فرسوده ی زردم غم صفرایی تو دارد
سر من مست جمالت، دل من دام خیالت
گهر دیده نثار، کف دریایی تو دارد
(مولانا، ۱۳۸۷، ص. ۱۸۱).

فراغی:

گورسام ای دلبر جمالینگ اختباریم غالمازا
گورمیاسم بیر زمان صبرو قراریم غالمازا
وصلینگ امیدی ایله هر دم اعتباریم غالمازا
وصلینگ امیدی هیچ قراریم غالمازا
(فراغی، ۱۳۸۰، ص. ۹۰).

الله (ج) نی گورمک و اونونگ بیلن هم صحبت بولماق بو دنیادا و آخرتدا هر بیر بنده سینینگ آرزو ایسلگی دیر. هر بیر انسان آرزو و هوس اتیور که الله (ج) حضورینه یتیشسه وهم کلام بولسه، مسلمانلارینگ آخرت اوچین تلاش و کوشش لرینینگ همه سی او دنیادا اعلی درجه سینه یتیشمک دیر. مولانا و فراغی ایکی اسلام عالمینینگ یلدیزلاری هم اوزلرینی الله (ج) نینگ تشنه دیداری بولوپ، گیجه گوندیز الله (ج) نی گومک لیگینینگ آرزوینده و همیشه شو خیالی اوز فکرلرینده جملاپ دیرلر.

نتیجه

مخدوم قلی فراغی و مولانا جلال الدین محمد بلخی نینگ اثرلری نینگ اساسی موضوع لاری تصوفی اوورلاردا بولوپ دیر و شو سببلی اونونگ شعرلری گونه میزه چنلی خلقینگ آره سینده اؤز نورینی ساجیپ گلیور. مخدوم قلی فراغی نینگ دوره دیجیلیگینه دقت بیلن سین اتسک، اوندان اونونگ شعرلری نینگ اساسی بولگینی عارفانه و تصوفی شعرلر تشکیل بیریور. معلوم بولیشیچه مخدوم قلی فراغی تصوف دنیاسینگ بویوک وکیل لاریندان بولوپ، یسویه و نقشبندیه طریقت لارینگ اوسماگینه؛ تورک خصوصا هم تورکمن خلقی نینگ آراسینه آرالشماغینه اوزینینگ ملایم، ساده و خلق دیلنده یازلان شعرلری بیلن حصه سینی غوشان دیر. مولانا هم شونینگ یالی تصوفی اثرلری بیلن اسلام دنیاسینده اولمز یتمز ایز غالدیریپ دیر. مولانا نینگ مثنوی معنوی اثری توتوشلاین تفسیر قرآن و حدیث بولوپ دیر. مولانا نینگ بو اثرینده قرآن شریف ده و حدیث لرده ذکر بولان قصه دیر حکایه لاری بیان اتیور. حتی مولانا جامی، مولانا جلال الدین محمد بلخی نینگ مثنوی معنوی اثرینی ترجمه فارسی قرآن کریم دیپ، یادلاپ گچیپ دیر. فراغی و مولانا دینگه بیر تصوفی اوورده شعر یازمان ایسم بولار اجتماعی، سیاسی، اووت نصیحت و شونگه منگزش باشغه اوورلارده هم اثر یازیپ دیرلر. بولارینگ باشغه اثرلرینه سین اتسک هم اما بولارینگ اساسی اثرلری تصوف یولی بیلن بولوپ دیر.

مخدوم قلی فراغی نینگ دورانه سوزلری حکمت، شریعت، طریقت و حقیقت بولوپ دیر. مخدوم قلی فراغی عموماً آیدانینگدا آدملاری اخلاق تایدان، ادب اکراما، آدم کارچیلیگه، شرعی تایدان حلال کسبه، دوغری لیغا، اقرارلی لیغه، صبرلی لیغه، حیا شرم لی لیگه و شونگه منگزش دورانه شرعی و اخلاقی یول لارا انسانلاری چاغیرپ دیر. مولانا یاشلیقدا آته و انه سینینگ اونسونی اوزینه چکیپ دیر. او شو زمانلاریندا الله (ج) نی ذکر ادیب، نماز اوقاپ روزه توتوپ، عبادت بیلن مشغول بولوپ دیر. بو ایکی عالمینگ تصوفی فکرلرینی اوز اثرلرینده بیر بیرلرینه یقین دیغینی گورمک بولیور. مولانا و فراغی دورلی اوورلاردا شعر یازیپ دیرلار. اما بولارینگ شعرلری کوپراک تصوفی (صوفی چیلیق) اوورلاردا بولوپ دیر.

مولانا جلال الدین محمد بلخی مولویه طریقتی نینگ اساس چیسسی بولوپ، بو طریقت اسلام دنیا سینده گینگ ساحه لی بیر طریقت لاردان حسابلانیپ دیر. مخدوقلی فراغی نینگ اونس برن طریقتی بولسه، یسویه طریقتی و نقشبنديه طریقتی بولوپ دیر. او خاص دا یسویه طریقتی نینگ یولیندان یوراپ دیر.

فراغی و مولانا نینگ تصوف دنیا سینداکی فکرلری بیر حیلی بولوپ، بولار انسان لاری حق یوله چاغیرماق بیلن مشغول بولوپ دیر. عمر لری نینگ کوپ بولاغینی شونینگ یالی یوللار بیلن گچیرپ دیر. من بو تحقیق جریانینده دوامیندا مولانا و فراغی نینگ باشغه موضوعلاردا یازان شعرلرینه هم دوش گلدیم. محدودیت لیک لر سببلی بو اوورلاردا درنگو ادیب بیلمه دیم.

منبع و مأخذلار

آتیوف، ق. (۲۰۱۰م). ۱۸نجی عصر تورکمن ادبیاتی. عشق آباد: دولت انتشارات غوللوغی. بلخی، ج. م. (۱۳۸۷ه.ش). *مثنوی معنوی*. تهران: زوآر انتشاراتی. دکتر محمد رضا برزگر خالقی نینگ اهتمامی بیلن.

بلخی، ج. م. (۱۳۹۷ه.ش). *فیه مافیة*. تهران: نگاه انتشارات مؤسسه سی آلتینجی چاپی. بدیع الزمان فروزانفر ینگ اهتمامی بیلن.

راسخ، م. ص. (۱۳۹۴ه.ش). *تاریخ و فرهنگ ترکمنها*. کابل: انجمن اجتماعی - فرهنگی یورت. راشد، ع. و. (۱۳۹۸). *فراغی نینگ شعرلرینده نقشبنديه و یسویه طریقتلارینگ اورنی*. جوزجان: مجله علمی پوهنتون جوزجان. ۲۹نجی سان.

شاد مهر، ا. ق. (۱۳۹۶ه.ش). *عرفان و اشعار عرفانی فراغی*. تهران: جرجان اوغلی ویژه نامه سی. شرعی جوزجانی، ع. ح. (۲۰۱۲). *تصوف و انسان*. کابل: غضنفر بنیادی، سعید انتشارتی. صاری اوغلی، خ. ا. (۱۳۷۹ه.ش). *آشنایی با طریقت نقشبنديه*. تهران: یاپراق فصل نامه سی. فداکار، نورقلیچ. (۱۳۷۹ه.ش). *نقد و تحلیل آثار و احوال مخدوم قلی فراغی*. تهران: گنبد انتشاراتی. فراغی، م. (۱۳۸۰ه.ش). *دیوان کامل مخدوم قلی فراغی*. تهران: حاجی طلائی انتشاراتی، احمد شیخ

طلائی نینگ اهتمامی بیلن.

فراغی، م. (۱۳۸۳ هـ.ش). *مخدوم قلی فراغی نینگ کامل دیوانی*. مشهد: گل انتشاراتی، مراد دوردی

قاضی نینگ اهتمامی بیلن.

فرزاد، ع. ر. (۱۳۹۵ هـ.ش). *فراغی نینگ عرفانی موضوع دافی شعر لرینه غیسغه غارایش*، فصلنامه

جوزجانان، شبرغان: پوهنتون جوزجان، اون یدینجی سانی.

کارگر، عبدالله. (۱۳۸۳ هـ.ش). *آزاده مرد شاعر مخدوم قلی فراغی*. پشاور: الازهر انتشارات موسسه سی.

ناصری، محمد. (۱۳۹۴ هـ.ش). *دریا به دریا (زنده گی نامه داستانی مولانا جلال الدین محمد)*. تهران:

سوره مهر شرکت انتشاراتی تور دینجی چاپی.

هنیت، د. ج. (۱۳۶۵ هـ.ش). *سیری در تاریخ زبان و لهجه های تورکی*، تهران: مهارت چاپخانه سی.